

О. В. Щербань

ЖИТТЄПИС ЛІДІЇ САВІВНИ ШУЛЬГІНОЇ ЗА МАТЕРІАЛАМИ СЛІДЧОЇ СПРАВИ

На основі документів зі слідчої справи українського етнографа Лідії Шульгіної до наукового обігу вводяться досі невідомі фрагменти біографії дослідниці.

Ключові слова. Лідія Шульгіна, слідча справа, Центральний державний архів громадських об'єднань України, Музей (Кабінет) антропології та етнології ім. Хв. Вовка.

Лідія Савівна Шульгіна відома українським керамологам і етнологам своєю активною науковою, передовсім збиральницькою етнографічною діяльністю. Біографія дослідниці досі залишалася недослідженою. У 2002 р. побачила світ перша біографічна довідка в книзі етнолога Валентини Борисенко «Нариси з історії української етнології 1920—1930-х років» [Борисенко, 2002, с. 60]. У 2010 р. надруковано матеріали опішнянського керамолога авторки цієї статті «Дослідниця подільського гончарства Лідія Савівна Шульгіна» [Щербань, 2010, с. 127—130]. Надзвичайно важливим джерелом для дослідження життєписів науковців ХХ ст. є оригінальні архівні документи. Особливо цінні — слідчі справи 1920—1930 рр. За їхньою допомогою сучасні дослідники відкривають нові деталі біографій вчених, внесок яких в українську науку замовчувався протягом багатьох десятиліть. У Центральному державному архіві громадських об'єднань України (м. Київ) віднайдено (принагідно дякую за підказку своєму науковому керівникові, відомому українському керамологу Олесю Пошивайлу) й опрацьовано слідчу справу Лідії Шульгіної (Дело № 6003). Незважаючи на специфіку цього джерела, яка наклала відбиток на зміст представленої інформації, в ньому містяться унікальні дані, що розкривають досі невідомі сторінки життєпису. З огляду на значний науковий внесок Лідії Савівни Шульгіної в розвиток

української науки, активний розвій керамологічної біографістики, вважаю за необхідне ввести до наукового обігу автобіографію дослідниці.

Лідія Шульгіна потрапила під слідство 27 жовтня 1933 р. за підозрою в злочинах, передбачених сумнозвісною статтею 54 Кримінального Кодексу УСРР «Контрреволюційні злочини в Кримінальному кодексі УСРР», затвердженому ЦВК УСРР 8 червня 1927 р. з підпунктом «ст. 54—11 — участь у контрреволюційній організації». Звинувачення саме в цьому злочині зламало життя багатьом національно свідомим українцям, і тим, хто випадково потрапив у поле зору підозрюючих «все і вся» агентів відповідних служб. У постанові про арешт Лідії Шульгіної, підписаній оперуповноваженим другого відділку Секретного політичного відділу Спінозою, начальником цього ж відділу Гольдманом та начальником Контрреволюційного відділу об'єднання державного політичного управління (російські аббревіатури СПО та КО-ОГПУ відповідно — О. Щ.) Чердаком зазначено, що «произведенными следственными действиями установлено, что Шульгина примыкает к контрреволюционной украинской организации» [Центральний державний..., арк. 2]. Згідно анкетних даних звинуваченої відомо, що під слідством вона раніше не була, на час арешту була здоровою, мешкала в місті Києві на вулиці Горовіца № 17/24. Професія — науковий співробітник. Громадянство — єврейка УРСР. Безпартійна. Особливі прикмети звинуваченої — на верхній губі і на лівій щопці вона мала бородавки [Центральний державний..., арк. 4]. Найціннішим документом слідчої справи є автобіографія дослідниці, написана чорнилом, російською мовою нею власноруч, грамотно, дрібними літерами, розбірливим почерком. Що, до речі, може бути важливим джерелом для каліграфістів. З метою збереження і передачі колориту тогочас-

ної епохи, а також стилістики мислення дослідниці, вважаю доречним подати автобіографію Лідії Шульгіної повністю, дослібно, мовою оригіналу, зі збереженням розділових знаків. Зрозуміло, що читаючи документ, варто враховувати специфічні умови, за яких його написано, що, безперечно, наклало відбиток на зміст викладеної інформації. У деяких місцях, які на мою думку потребують пояснення, подаю коментарі чи уточнення.

«Я, Шульгіна Лидия Саввишна, урожденная Тартаковская, родилась в Киеве в 1897 г. (21 січня — О. Ш.) в еврейской семье. Отец мой — Савва Филиппович Тартаковский — врач (відомий київський терапевт, доктор медичних наук, професор — О. Ш.); всю жизнь много и напряженно работал как практический врач. Но частная практика которого являлась единственным источником существования всей семьи (отец никогда не имел материальной поддержки со стороны, ровно, как и не имел никакого имущества) его никогда не удовлетворяла. Он стремился работать научно и хотел вести теоретическую работу. С большим трудом добился возможности работать при учебе, имел ряд практических работ, защитил диссертацию на степень доктора медицины. Но мечты о дальнейшей научной работе пришлось оставить — еврейский вопрос стоял слишком остро!

По-настоящему вернуться к научной работе отцу удалось только после Революции при Советской власти. Отец получил заведывание терапевтическим отделением I Рабочей больницы в Киеве, где развернул большую работу по подготовке кадров. В последнее время в связи с реорганизацией I Рабочей больницы в Медвуз отец получил профессуру.

Мать моя, урожденная Штильман, умерла в 1919 г, тяжело проболев около полугода. При царизме была активным работником Политического красного креста. Была арестована. Вскоре после моего рождения была выслана из Киева. Несколько раз уже на моей памяти у нас в квартире делали обыск. Пришлось испытать прелести обращения царских жандармов и городских.

Моя мать принимала активное участие в переводе Эрфустской программы на русский язык (програма Соціал-демократичної партії Німеччини, прийнята в жовтні 1891 р. на з'їзді в м. Ерфурт — О. Ш.).

Брат мой, Петр Саввич Тартаковский (1895—1940, талановитий фізик, дослідник фотоелектричного ефекту — О. Ш.), окончил у-т в Киеве в 1917 г. по специальности физик. Был оставлен при учебе и работал в качестве ассистента у проф. Косоногова (Йосип Йосипович Косоногов (1866—1922), видатний російський і український фізик — О. Ш.). Готовился к защите магистерских экзаменов. В 1923 г. был арестован и привлечен к суду по делу КИД (організації «Центр дії» — О. Ш.). В контрреволюц. организации КИД брат не участвовал, к делу был привлечен случайно. т. к. знал ряд лиц, причастных к делу. Из допра

был выпущен до суда, по суду был оправдан. После процесса не был ограничен в правах, не был исключен ни из профсоюза, ни из СНР, на службе в у-те был восстановлен. Несколько лет спустя с брата была снята судимость. Тем не менее непосредственно после процесса брату было надо остаться в Киеве. После смерти проф. Косоногова положение брата в у-те сильно пошатнулось (еще до ареста). По настоянию отца, брат в 1924 г. переехал в Ленинград. Первое время служилось трудно. Примерно через полгода он стал работать в качестве научного сотрудника в физич. Ин-те им Рентгена, во главе которого стоит академик Йоффе. Работая под руководством А.Ф. Йоффе брат стал быстро двигаться вперед и вскоре получил вполне самостоятельную ответственную работу в Ин-те — ему было поручено руководство одной из лабораторий. В течении этого времени брат напечатал ряд работ у нас и за границей. Ему было поручено редактировать спец. физич. журнал в Ленинграде. Летом 1928 г. брат вместе с другими молодыми физиками получил от Н. К. П. научную командировку за границу. В 1924 г. по настоянию А.Ф. Йоффе брат с несколькими молодыми профессорами приехал в Томск, где был организован новый физич. институт, как филия Ленинградского — там были нужны кадры советских ученых. Кроме работы в Ин-те брат получил преподавание в Томском у-те. Ведет большую общественную работу. В последнее время получил предложение снова вернуться в Ленинград в качестве старшего физика академии наук СССР.

Моя личная жизнь сложилась так. Среднее образование я получила в Киеве. В 1915 г. окончила частную женскую гимназию Жекулиной. В гимназию поступила сравнительно поздно. До поступления училась дома исключительно под руководством матери. Непосредственно после окончания гимназии на курсы я не поступила, т. к. ВЖК (вищі жіночі курси — О. Ш.) были вывезены в Саратов (в виду предпола. эвакуации Киева). Осенью 1916 г. я поступила на ВЖК в Москве — на философский факультет, где провела два семестра. Осенью 1917 г. я решила перейти в Киев. Стимулом к переходу было на КВЖК явилось мое решение выйти замуж за моего давнишнего друга, товарища брата, украинца В.Я. Шульгина. Вопрос о браке возникал между нами и раньше. Препятствием к тому было национальное различие и различие вероисповеданий. Я наотрез отказывалась принимать православие либо лютеранство, что считала оскорбительным, а ему казалось невозможным начинать совместную жизнь без обычных формальностей. В виду изменившихся условий после февральской революции мы решили соединиться и вступили в гражданский брак в конце ноября 1917 г. (27 листопада — О. Ш.). Перед нами тогда стал конкретно вопрос о совместной жизни, в частной квартире — жить в доме Шульгиных, со всей семьей, я не хотела т. к. знала и постоянно

чувствовала, что меня там встречают враждебно, как еврейку и как человека, отказавшегося от церковного брака. Религиозные предрассудки у некоторых членов семьи были еще достаточно сильны! Тем не менее спустя 2 недели я все таки перешла в дом Шульгиных. В доме мужа я чувствовала себя скверно: меня угнетал украинский язык и всеобщее желание меня украинизировать. Я продолжала учиться, но после Москвы мне не нравилось в Киеве.

В доме Шульгиных я прожила недолго. Власть Центральной Рады заколебалась. К Киеву приближались красные. Среди украинских кругов было большое смятение.

Муж откликнулся на призыв украинских студентов и записался в военную дружину. 13.01.1918 г. студ. дружину вместе с другими частями отправили из Киева. Под Крутами прошло сражение, в котором В.Я. Шульгин был убит. Глубоко потрясенная смертью мужа, я вернулась домой к своим родителям.

Я очень тяжело переживала смерть мужа и долго находилась в состоянии полной депрессии, тоски и апатии. После случившегося несчастья, Л.Н. Шульгина, мать убитого, которая была совершенно раздавлена своим горем, резко изменила ко мне свое отношение. Нас объединило общее горе и она очень привязалась ко мне. Стала часто бывать у нас. Не могу сказать, чтобы ее посещения были для меня приятны, мне было тяжело с ней, тем более тяжело было бывать в доме Шульгиных и я избегала туда ходить.

Летом 1918 г. брат мужа, А.Я. Шульгин был назначен послом Болгарии (при Гетмане) и стал усиленно звать меня с собой за границу, предлагал работать в посольстве. От работы в посольстве я категорически отказалась и вообще ехать не хотела. Мои родители очень настаивали на поездке, полагая, что это освежит меня и даст новые силы. Кроме того, они хотели прекратить мои встречи с Л.Н. Шульгиной, которая всегда нагоняла на меня тоску. Я согласилась — тем более, что А.Я. Шульгин гарантировал мне возвращение в любой момент — но события сложились иначе.

В Болгарии меня по-прежнему одолевала тоска, некуда было себя девать. Но потребность в работе взяла свое. Под влиянием своего горя, а отчасти под влиянием того настроения, которое царило среди Шульгиных, мне захотелось работать в области культуры. По своей инициативе я решила заняться переводами научно-популярной иностранной литературы на украинский язык. Я стала переводить Липперта «История человеческой культуры» с немецкого. Украинский язык я тогда не знала, и приходилось много работать над самым языком. Кроме того, я хотела дополнить Липперта примерами из украинского быта и стала изучать украинскую этнографию.

В Болгарии я пробыла около трех месяцев (материальной помощи от А.Я. Шульгина я

не имела и жила на те средства, которые мне давал отец). С падением гетмана, рассыпалось посольство в Болгарию. А.Я. Шульгин со своей семьей (женой и ребенком) решил ехать во Францию, звал меня с собой. Но для меня было ясно, что поездка эта означает эмиграцию и полный разрыв с революционной Россией, и я с большими трудностями вернулась в Киев в конце 1918 г. С того момента всякая связь с семьей А.Я. Шульгина для меня была кончена.

В Киеве меня ждали новые потрясения: смерть матери, к которой я была очень привязана, смерть бабушки. Все это опять выбило меня из колеи. Очень поддерживал меня тогда всегда бодрый и крепкий духом отец, с которым я уже больше не расставалась.

Осенью 1919 г. я поступила в Географический институт в Киеве, где надеялась специализироваться в области этнографии. В институте училась до 1921 г. (до закрытия института). Одновременно продолжала заниматься переводами — работала в издательстве «Книгоспілка». Перевела Дарвина «Происхождение видов», и Леббока «Красота природы и ее чудеса» с английского. С семьей Шульгиных я продолжала встречаться. Л.Н. Шульгина стала относиться ко мне, как к родной. Меня трогало ее теплое отношение, но бывать в их доме было по-прежнему тяжело, я стала избегать воспоминаний о прошлом. Кроме того была очень занята работой. Встречи семьей Шульгиных продолжались примерно до 1943 г. когда они уехали в Галицию. Уехали на том основании, что муж И.Я. Шульгиной, сестры убитого В.Я. Шульгина, галичанин — Р.А. Ищук получил право на репатриацию (повернення корінних жителів на їх історичну Батьківщину — О. Ш.). Вместе с ним, уехали его жена и теща (М.Я. и Л.Н. Шульгина), которые стремились за границу, чтобы повидаться с А.Я. Шульгиным. С тех пор всякая связь с ними у меня оборвалась.

В 1921 г. я стала работать в Украинской Академии Наук, в только что организованном Музее антропологии и этнографии по приглашению О.Г. Алешо (который умер от туберкулеза в 1922 г.) (Олександр Гаврилович Алешо — антрополог та етнограф — О. Ш.). Непосредственным моим руководителем был А.И. Онищук (Антін Іванович Онищук — етнограф, досліджував переважно духовну культуру гуцулів — О. Ш.), галичанин — человек очень способный, но без широкого систематического образования. Первое время он относился ко мне очень хорошо, но вскоре, когда я стала становиться на ноги в науке, стала иметь самостоятельное мнение, его отношение резко изменилось к худшему.

Окружение, в котором я находилась, вся та атмосфера, в которой протекала академическая работа, была насыщена националистическим настроением. Это настроение, которое, т. с., носилось в воздухе во время Крымо-Ефремовской академии, до известной степени отразилось и на мне, на моей работе (несмотря на

то, что с широкими кругами акад. сотрудников я встречалась очень мало, а работала главным образом замкнуто в тесном кругу сотрудников этнографического отделения музея). Это настроение выразилось у меня с одной стороны в выборе тематики первых лет научной работы (исключительно украинскими), в известной идеологизации украинского села и т. п. С другой — выразилось в очень наивной форме: в анкетах (в начале моего пребывания в академии) я писала, что я украинка, хотя таковой себя не считала и не чувствовала. Это было тем более нелепо, что многие акад. работники знали меня вовсе не как Шульгину, а как дочь доктора Тартаковского. Однако должна подчеркнуть, что я параллельно с этим в ряде официальных документов постоянно указывала, что я еврейка (при получении временного удостоверения из милиции, при подаче заявления в Ленинградский университет). В последствии вполне осознав глупость и нелепость своего поведения, всегда во всех анкетах писала, что я еврейка.

Первое время я была очень увлечена работой в Музее. Но вскоре она перестала меня удовлетворять. Работа велась слишком замкнуто. Я не имела представления, как работают другие аналогичные учреждения. Я опять стала стремиться в Москву, Ленинград. Кроме того, меня стало угнетать то, что я не получила систематического высшего образования. В 1925 г. я стала хлопотать о том, чтобы меня допустили к экстернату по географическому факультету при физико-математическом отделе Л. Г. У. (Ленінградський географічний університет — О. Щ.). Допустили к экстернату не сразу. В 1926—1927 гг. я сдала экзамены, а весной 1928 г. защитила дипломную работу. Во время поездок в Ленинград (по университетским делам) я познакомилась кое-с-кем из профессуры — с Л.Я. Штернбергом, Таном-Богарозом, Д.К. Зелениным, Е. Кагоровым и др. Встречалась и общалась со Штернбергом, давнишним знакомым моей матери, старым народником, ставшим этнографом в ссылке на Сахалине. Л.Я. относился ко мне очень тепло, интересовался моими научными начинаниями, давал советы и указания. Он всегда шел навстречу молодежи (не в пример другим профессорам, общение с которыми было очень нелегкое). Л.Я. Штернберг оказал немалое влияние на мое научное мировоззрение (между прочим советские этнографы называли Л.Я. «стихийным марксистом»).

Образование, которое я получила в Ленинградском Географическом Университете все таки не дало мне систематической школы — с одной стороны я была мало связана с университетом, будучи экстерном. С другой — оно не удовлетворило мои запросы — т. к. преподавание в общем велось ... (не зрозуміле слово — О. Щ.), в частности совершенно недостаточное внимание уделялось изучению

основ марксизма и критике буржуазных, «общепринятых псевдонаучных теорий».

Работа моя в ВУАН протекала замкнуто; этнографический Музей был как-бы изолирован от академических учреждений. В старой ВУАН была полная разобщенность между комиссиями, кафедрами, музеями. Такая разобщенность наблюдалась даже между родственными учреждениями, которые фактически игнорировали работу друг друга. В частности полное игнорирование работы этнографического Музея имело особенно острый характер. Так, например, отношение академика М. Грушевского, Е. Грушевской, группы их сотрудников и учеников попросту напоминало бойкот; точно такое же игнорирование было и со стороны этнографической комиссии (акад. Лобода) и ряда киевских музейных работников. Такое же игнорирование было работы музея, полный индифференцизм и даже резко отрицательное к ней отношение было и со стороны руководящей верхушки ВУАН (Крымский, Ефремов, Вобль, Корчак-Янурковский, позднее Камышан) — систематический отказ в средствах, ежегодная угроза выселить музей в совершенно непригодное помещение, отказ в расширении помещения, в увеличении штатов. Мне лично пришлось вести ожесточенную борьбу с Ефремовым за замещение вакантной должности (после ухода Онищука) которое у нас попросту украли. В высшей степени отрицательные отношения вызвали попытки Музея связаться с советской общественностью (обследов. Комиссии Горсовета, выставка по предложению Будкомоса и ряд других).

Такое совершенно недопустимое отношение к Музею изменилось только с приходом Ф.А. Козубовского, который дал общее руководство, втянул Музей в общую работу, включив Музей в состав СИМК (СИМК — Секція історії матеріальної культури — О. Щ.) он связал его с другими акад. учреждениями.

(Наступні сторінки написано нерозбірливо, порівняно з попередніми — О. Щ.): Негативные стороны работы Музея — «вещевизм» с характерным типологическим методом, при котором муз. вещь является чем-то самодедулирующим и не показана во всех связях и опосредствованиях; результатом такой экспозиции является полный отрыв экспонатов от их исторической обстановки; вещи являются мертвыми памятниками вместо того, чтобы показывать те социально-экономические отношения, которые за ними скрываются.

В работе музея красной нитью проходит давление «живой старины», а в силу этого, в экспозиции преобладают реликтовые формы и наблюдается искусственное архаизирование быта села в музейном показе.

Нужно отметить статичность экспозиции, вместо живого дипломатического и комплексного показа. Не показана и связь явлений надстроечного порядка со степенью развития техники и характером материального производства. В Му-

zee не было показано классовые разделения села. Работа Музея не была увязана с заслугами социального строительства. Главный упор был на изучении украинского села (бедняцкого) работы по изучению быта рабочих наименьшинств УССР была начата сравнительно поздно (в 1922—1924). Должна сказать, что с 1930 г. в работе музея произошел коренной перелом, согласно указания Музейного съезда». Л. Шульгіна, 13 січня 1934 р. [Центральний державний..., арк. 6—14].

Зрозуміло, що багато з написаного Лідією Савівною було продиктовано вимогами моменту. Щось взагалі не дописано, щось не зовсім відповідало дійсності. Зокрема про те, що Лідія Шульгіна була захоплена українською культурою досить красномовно свідчить її наукова спадщина. Працюючи в Музеї, дослідниця здійснила ряд експедицій на Чернігівщину, Вінниччину, Київщину. Зібрала й описала тисячі музейних експонатів, розробила ряд наукових програм з методики збору фольклорно-етнографічних матеріалів. Серед них: «Пасічництво (програми до збирання матеріалів)» (1925), «Засоби та способи перенесення вантажу», «Народний календар». На основі польових матеріалів написано ряд цінних етнографічних праць: «Матеріали з історії освітлення української хати» (1927), «Плетіння брилів, за матеріалами, зібраними в с. Бубнівці» (1927), «Форма різьблення «коника» на Чернігівщині» (1927), «Ганчарство в с. Бубнівці на Поділлі» (1929), «Українські воскобійні» (1929), «Прилади для освітлення в с. Бубнівці на Поділлі». Про вивчення нею історії ткацтва свідчить рукопис її праці «Ткацькі верстати в с. Мартиновичі на Київщині». Окрім того, Лідія Шульгіна розробляла програми і методологію дослідження культур національних меншин, які проживали в Україні [Борисенко, 2002, с. 60].

Охарактеризую її єдину керамологічну статтю «Ганчарство в с. Бубнівці на Поділлі», опубліковану 1929 р. в II томі збірника наукових праць «Матеріали до етнології». Вона досі залишається найповнішим описом гончарства подільського села Бубнівка. Вже через це праця Лідії Шульгіної заслуговує на увагу, оскільки заповнює одну з прогалів в українській керамології. Написане дослідження на основі етнографічних «екскурсій» наприкінці зими та восени 1926 й влітку 1928 р. Ця наукова студія характеризує Лідію Шульгіну як фахового етнографа. Про це свідчить стиль написання цієї ґрунтовної праці, а також застосована методика дослідження: «описуючи гончарство в Бубнівці я здебільшого спиралась на свої безпосередні спостереження, намагаюсь, по зможі бачити все, що стосується гончарської праці, і записувала все під час роботи. Записуючи відомості, що їх подавали мені бубнівські ганчарі, я намагалась передати їх точно в тій формі, як вони говорили» [Шульгіна, 1929, с. 112]. Про причини дослідження нею саме гончарства Бубнівки зазначено так: «щодо мене, то я взяла участь у одній екскурсії Ю.С. (Юрій Семенович Александрович — О. Щ.) до с. Бубнівки, зовсім не маючи

на меті досліджувати там гончарство. Однак, опинившись у Бубнівці, етнографові дуже трудно минути цей бік народної техніки, бо їй належить надто важливе місце в побуті та житті бубнівських мешканців...» [Шульгіна, 1929, с. 111]. Варто зауважити, що в 1920-х рр. в українській етнографії відбулося переосмислення методики збиральницької роботи. Зокрема, безпосередній керівник Лідії Шульгіної Антін Оницьук запропонував і впроваджував у роботу метод стаціонарного дослідження, який передбачав комплексне, довготривале дослідження «дослідних станцій» у селах цікавих народними промислами. Він підкреслював нерозривність явищ матеріальної й духовної культури народу. Село Бубнівка на Поділлі стало однією з «дослідних станцій» української етнографії з легкої руки уродженця Вінниччини Юрія Александровича, який цікавився історією гончарства в Бубнівці та економічною стороною промислу. Про нього Лідія Шульгіна зазначила, що він першим почав широко досліджувати бубнівське гончарство. Читав 1925 р. доповідь в Етнографічній комісії ВУАН про власні досліди в Бубнівці, взимку 1925—1926 рр. зібрав колосальну колекцію старовинних та сучасних виробів гончарів для «Кустарного Відділу Сільсько-Господарського Музею» в Києві. Дослідниця відмітила, що зібрана Александровичем колекція не має рівної щодо кількості й багатства варіантів та різних форм бубнівського посуду [Шульгіна, 1929, с. 111]. Лідія Шульгіна мала вивчати «техніку бубнівських гончарів та все те оточення, що в ньому відбувається їхня робота й пливе їхнє щоденне життя», Євгенія Спаська — орнаментику бубнівського посуду з мистецького погляду [Шульгіна, 1929, с. 111—112]. До речі, керамолог Євгенія Спаська в цьому ж таки збірнику «Матеріали до етнології», опублікувала статтю «Орнамент бубнівського посуду» (1929).

В статті Лідії Шульгіної «Ганчарство в с. Бубнівці на Поділлі» детально описано всі процеси технології гончарного виробництва. Праця складається з одинадцяти розділів, кожний з яких поділяється на підрозділи з окремими підзаголовками:

I. «Глина, їх здобування та оброблення», який скомпоновано з таких підрозділів: 1. Сорти глини, 2. Відомості про глей та глину; 3. Глинища; 4. Відміни глею та їхні особливості; 5. Глина та її особливості; 6. Наготовлювання глею до роботи; 7. Вимішування глею; 8. Товчення глини толоком; 9. Особливості «місяного» глею;

II. «Робота (виріб посуду)»: 1. Прилади для роботи, 2. Процес виробу (де детально описано всі стадії виробництва всіх видів посуду — О. Щ.), 3. Особливості роботи, 4. Висушування й складання посуду, 5. Продукція ганчарів;

III. «Писання посуду»: 1. Фарби, 2. Писання.

IV. «Випал посуду»: 1. Горно, 2. Укладання посуду, 3. Вогонь, 4. Палення горна, 5. Паливо, 6. Брак.

V. «Вироби»: 1. Круглясті форми, 2. Еліптичні форми, 3. Циліндричні форми, 4. Стіжкуваті форми, 5. Фігурний посуд, 6. Інші вироби, 7. Лік та міра на посуд.

VI. «Організація праці: відомості про ганчарів»: 1. Участь сім'ї, 2. Челядники, 3. Учні. 4. Теперішні ганчарі. 5. Колишні ганчарі. 6. Походження ганчарства.

VII. «Витрати та прибутки ганчарів»: 1. Доклади, 2. Прилади та ремонти, 3. Результати виробництва, ціни, заробіток. 4. Робочий день; кількість робочих днів на рік, 5. Панщина.

VIII. «Умови праці та недуги»: 1. Зовнішня обстановка праці, 2. Ганчарські недуги, 3. Харчування.

IX. «Вірування, звичаї та забобони»: 1. Дні, коли не можна робити, 2. Забобони, зв'язані з виробом посуду, 3. Звичаї при купівлі та ті, що стосуються нового посуду.

X. «Продаж посуду»: 1. Укладання посуду, 2. Баршники, 3. Термін та місце продажу, 4. Продаж гуртом, 5. Продаж на роздріб.

XI. «Кінцеві уваги»: 1. Глини та їх оброблювання, 2. Робота — виріб посуду, 3. Писання посуду та полива, 4. Випал посуду, 5. Вироби, 6. Організація праці, 7. Прибутки та витрати ганчарів, 8. Продаж посуду, 9. Умови праці, 10. Вірування та забобони.

Характеризуючи бубнівське гончарство за такою схемою, дослідниця докладно виклала власну логіку подачі етнографічних матеріалів. Наприкінці праці подала пояснення до ілюстрацій, резюме розділів латинською мовою та самі ілюстрації-таблиці (всього X таблиць). До речі, вдало підібрані ілюстративні матеріали виконано у вигляді фото і рисунків. Викладаючи матеріали, Лідія Шульгіна використала термінологію місцевих ганчарів, що робить працю дуже важливим керамологічним джерелом. Окрім тогочасних, досліджуваних нею, дослідниця описала й давніші способи орнаментування посуду. Виокремила та подала аналіз основних елементів орнаментів бубнівського посуду. Виходячи з назв, вона згрупувала їх у три головні категорії — геометричні, рослинні та тваринні. Зробила висновок про те, що рослинні й тваринні елементи стилізовані та геометризовані [Шульгіна, 1929, с. 135]. Детально охарактеризувала бубнівський посуд загалом і кожен вид зокрема, проаналізувала форми, порівняла з давнішими виробами, навела приклади використання їх у побуті [Шульгіна, 1929, с. 145—154]. Дослідниця також описала організацію праці бубнівських ганчарів, навчання гончарству, відзначила їх вмлість і вправність. На мою думку, надзвичайно важливими є й наведені дослідницею імена і прізвища всіх бубнівських ганчарів та жителів, з якими їй довелося працювати. Серед них: Ригір Ганчар, Михайло Ганчар, Яків Ганчар, Софія Ганчар, Лукаш Ганчар, Втома Ганчар, Ганя Ганчар, Герасим Бевс, Титяна Ганчар та

інші. Важливо, що Лідія Шульгіна звернула увагу не лише на умови праці, робочий день, недуги бубнівських ганчарів, але й на побут, посвяченне їхнє життя, а також вірування й забобони.

Проаналізувавши статтю керамолога Лідії Шульгіної «Гончарство в с. Бубнівці на Поділлі», можна зробити висновок про те, що вона є не лише одним із зразкових досліджень гончарства одного осередку, але й цінне, талановите й у високій мірі заохочуюче до подальшої роботи. Такими ж є й інші етнографічні публікації авторки.

Таким чином, матеріали слідчої справи № 6003 Лідії Шульгіної, яка зберігається в Центральному державному архіві громадських об'єднань України, та аналіз наукової спадщини дослідниці дають можливість відтворення повнішої картини її життєпису.

Борисенко В. Нариси з історії української етнології 1920—1930-х років. — К., 2002.

Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 263, оп. 1, спр. 33929, 18 арк.

Шульгіна Л. Гончарство в с. Бубнівці на Поділлі // Матеріали до етнології. — К., 1929. — Т. II. — С. 111—200.

Щербань О. Дослідниця подільського гончарства Лідія Савівна Шульгіна // Актуальні проблеми археології: Тези міжнар. наук. конф. на пошану І.С. Винокура (23—25 вересня 2010 р., м. Кам'янець-Подільський). — Тернопіль, 2010. — С. 127—130.

Е. В. Щербань

БИОГРАФИЯ КЕРАМОЛОГА ЛИДИИ САВВИШНЫ ШУЛЬГИНОЙ по материалам следственного дела

На основании документов следственного дела украинского этнографа Лидии Шульгиной, которые хранятся в Центральном государственном архиве общественных объединений Украины (Киев), в научный оборот вводятся неизвестные факты биографии исследовательницы. Впервые проанализирована статья керамолога Лидии Шульгиной «Гончарство в с. Бубнівці на Поділлі».

O. V. Shcherban

THE BIOGRAPHY OF CERAMOLOGIST LIDIYA SAVVIVNA SHULGINA based on the materials of the Inveytigatory Case

The article is based on the documentary materials of the Inveytigatory Case of Lidiya Shulgina, what are kept in the Central State Archive of Public Organizations of Ukraine (Kyiv). The Fragments from the Biography of a well-known researcher. The before unknown facts from the life of this ceramologist are put into the scientific circulation.